

Bagadalli rávagirji

SÁGAS-
TALLAN-
KOARTTAT

SÁGASTALLANKOARTTAT

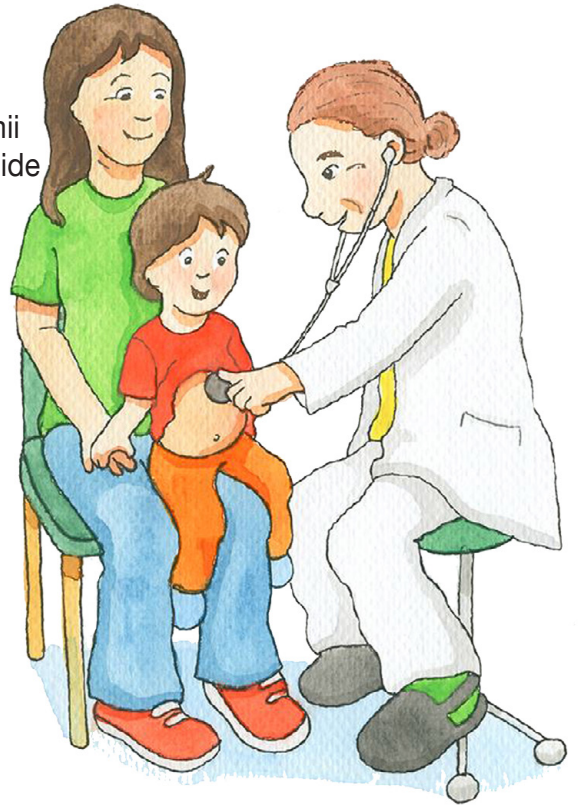
Ságastallankoarttat leat veahkkeneavvu

- vanhemiiguin, mánáiguin ja bargoskihpáriiguin ságastallamii
- árrabajásgeassiide, ovda- ja álgoeahpahusa oahpaheaddjiide
- dearvvašvuodadivššáriidda
- duhkoraddanšiljuide
- mánáidsuodjaleapmái.

Sáhtát geavahit koarttaid earret eará

- árrabajásgeassinplána dahkamis
- vanhemiidkvárttas
- unnitjoavkkus mánáiguin
- ruovttus rávesolbmuiguin
- mánáiguin.

Leat 21 iešguđetlágán koartta.
Fáttát laktásit mánáid gorutdovdobajásgeassimii.

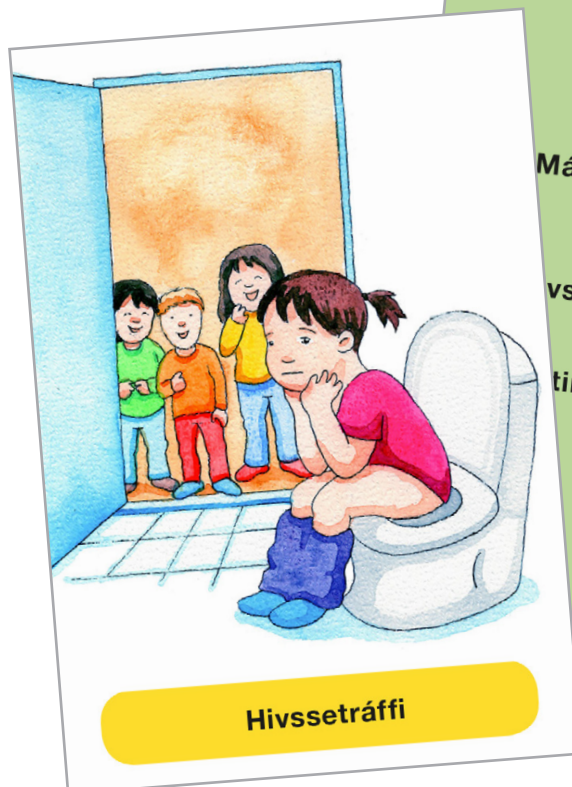
MO GEVAHAT KOARTTAID?

Koarttaid dutkkat ovttas vanhemiiguin dahje mánáiguin. Sii sáhttet válljet juste daid áššiid, maid birra háliidit gullat lasi.

Sáhtát jearrat:
Main dáid koarttaid fáttáin háliidivččet ságastallat?

Koarttaid ovddabealde lea govva ja bajilčála. Nuppe bealde leat lasi govvi laktáseaddji fáttát.

Dán rávagirjgis mitaluvvo viidásabbot, mo sáhtát ságastallat sierra fáttáid birra.

Hivssetráffi

• Mánáid vuoigatvuohta priváhtavuhtii

• vssetráiddu streassa

• timin hivssegis fitnan lea váttis

Väestöliitto

MO VÁLDDÁT KOARTTAID ATNUI?

Čálit govvakoarttaid ovttabealagin A4 báhpárii. Seamma siiddus leat guokte koartta.

ČuoHPa koarttaid nu, ahte mielde boahá sihke govvaosasi ja duogášteaksta. Okta koarta lea dalle olggosoidnit dákkár:

ČuoHPa koartta luovos sázu mielde.

Máhcas čuhppon báhpára guovdu nu, ahte oaččot guovttebealat koartta.

Liibme beliid oktii.

Sáhtát lamineret koarttaid. Dalle dat seilot guhkit áigge.

MII LEA GORUTDOVDOBAJÁSGEASSIN?

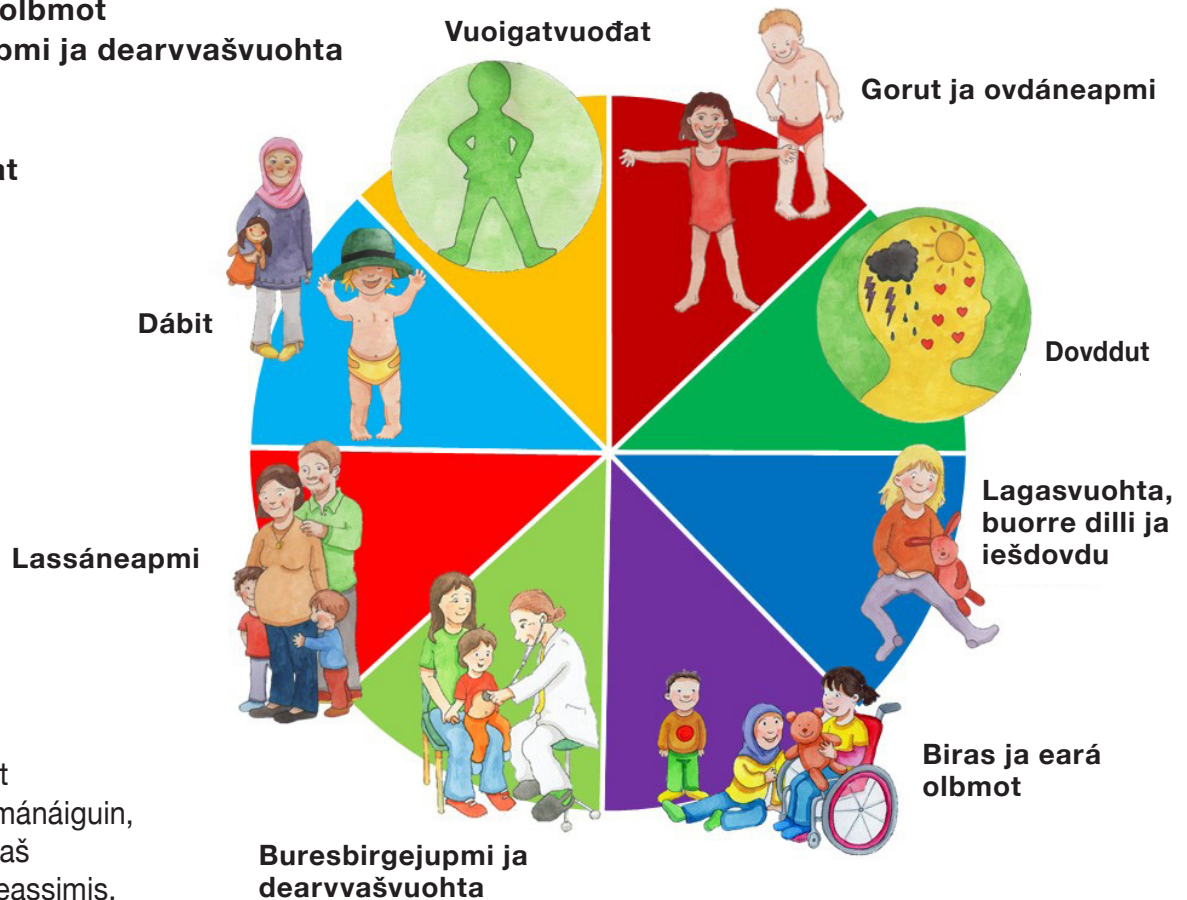
Gorutdovdobajásgeassin sisdoallá mánáid dássásaš dieđu gorudis, dovdduin, vuoigatvuođain ja eará máná ahkemuddui dehálaš áššiin.

Mii gohčodit unnamánáid seksuála- ja dorvodáidobajásgeassima gorutdovdobajásgeassimin. Gorutdovdobajásgeassin-sátne govvida buorebut unnamánáid ovdáneami ja dárbbuid.

Máná gorutdovdobajásgeassin lea viiddis máná buresbirgejumi ovddeaddji ollisvuohta.

GORUTDOVDOBAJÁSGEASSIMA GÁVCCI FÁTTÁ LEAT:

- 1) Gorut ja ovdáneapmi
- 2) Dovddut
- 3) Lagasvuohta, buorre dilli ja iešdovdu
- 4) Biras ja eará olbmot
- 5) Buresbirgejupmi ja dearvvašvuohta
- 6) Lassáneapmi
- 7) Dábit
- 8) Vuoigatvuođat

Dalle go buot fáttát gieđahallojuvvojit mánáiguin, sáhttit hállat oppalaš gorutdovdobajásgeassimis.

Koarttain gieđahallojuvvojit buot WHO:a seksuálabajásgeassima standárddaid fáttát. Málmmi dearvvašvuođaorganisašuvdna WHO:a Eurohpá guovlludoaimmahat almmustahtii jagis 2010 rávvaga "Seksuálabajásgeassima standárddat Eurohpás". (WHO boahá sániin World Health Organisation). Dat lea ráva eiseválddiide ja áššedovdiide seksuálabajásgeassima sisdoalus 0-18-jahkásaččaide. Rávvagis čilgejuvvo dárkkilit, makkár fáttáid ja sisdoaluid sierra joavkkuide galgá fállat.

MÁNÁID SEKSUÁLAVUOHTA

Mánát ovdánit individuálalaččat maddái seksuálavuodas.

Mánáid seksuálavuohta laktása lagasvuhtii, máná gorudii, vuoigatvuodaide ja dovdduid vásiheapmái.

Positiiva, mánáid dássásaš dieđuid, dáidduid ja jurddašanvugiid lea dehálaš oahpahit ruovttus, árrabajásgeassimis ja skuvllas.

SÄGASTALLAN

Rávesolbmuid bargun lea ságastallat gorutdovdobajásgeassima fáttáid birra.

Dalle mánát

- ožžot sániid
- ožžot málle, mo hállat
- dustet jearrat ja muitalit áššiin, maid oidnet, vásihit ja gullet.

Lea dehálaš, ahte iežas gorudii laktáseaddji áššiin hállat. Mánát leat beroštuvvan dain.

Rávesolbmuid gánneha hállat rahpasit ja lunddolaččat. Hála mánnái áddehahtti vugiin ja gielain. Ná mánná duostá iešge hállat ja jearrat.

Hállan lea mánáid deháleamos dorvodáidu.

Danin ámmátolbmuid gánneha ollašuhttit gorutdovdobajásgeassima ovttas vanhemiiguin.

Veahkkeneavvut ságastallamii.

- Hárjehala ovddalgihtii.
- Loga fáttá birra.
- Oahpásmuva materiálii, girjiide ja videoide ovdal go geavahat daid.
- Juoge dieđu ja ávžžut earáide du mielas buriid materiáloid.
- Atte alccesat ja nuppiide áiggi oahpásmuvvat ođđa dihtui.
- Oza alccesat lunddoleamos sániid.
- Hárjehala iežat speajalgovain, ustibiin dahje guimmiin.

SOVTTAVEARDÁSAŠ BAJÁSGEASSINGUOIBMIVUOHTA

Gorutdovdobajásgeassin sáhttá leat ámmátolbmuide ja vanhemiidda seamma vieris fáddá.

Imaštallabehtet ovttas ja ohppabehtet maiddá nubbi nuppis.

Oainne duođaid nuppi ja ádde. Hukse luhtolaš gaskavuođa.

Gorutdovdobajásgeassin dávjá imaštuhtá. Mánngat vanhemat ja ámmátolbmot dárbbasit fáttás lasi ságastallama.

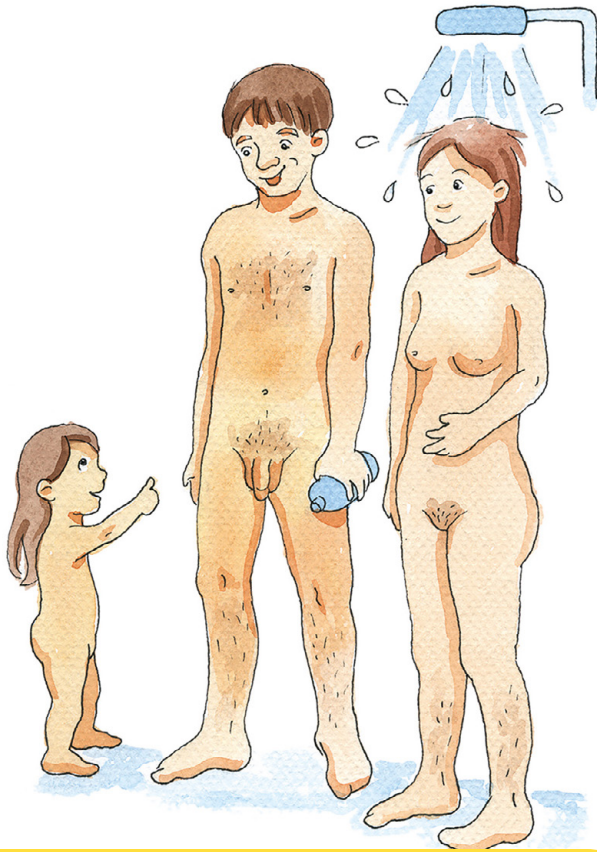
Buot vanhemiidda gánneha muitalit ovdamearkka dihte vanhemiideahkedis makkár áššiid dii gieđahallabehtet.

Juos vanhemat eai ádde fáttá dehálašvuođa mánáide, sii sáhttet vuostálastit dan. Dalle mánát eai oahta daid áššiid bures.

Go mánát ožžot dieđu gorutdovdobajásgeassimis, sii sáhttet doarjut mánáid ruovttus ođđa áššiid oahppamis.

ležas mánáiguin sáhttá hállat nu, mo orru lunddolaš ja heivvolaš iežas bearrašis.

Oahtat mánnái maiddá dábálaš sániid sierra áššiin nugo sohkaelániin. Dalle mánát áddejit ja áddehallet árrabajásgeassimis ja skuvllas. Ruovttus sáhtát geavahit gorutosiin ovdamearkka dihte jielatnamaid.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mánáid diehtoáŋgirvuolta

Hárjáneapmi máŋggalágán gorudiidda

- Buot gorodat leat iešguđetlágánat ja divrasat.
- Hála nuppiid ja iežat gorudis posiitiivalaččat.

Gorodat geasuhit mánáid

- Mánát leat diehtoáŋgirat.
- Mánát sáhttet dutkat iežaset goruda. Čájjet dasa heivvolaš báikki ja áiggi.
- Mánát sáhttet čájáhallat rahpasit iežaset gorutosiid ja dutkat nuppiid gorudiid.
- Oahpis mánáid gudnejahtti vugiin, juos sii leat beroštuvvan eará mánáid dahje rávesolbmuid gorudiin.
- Earáid priváhtaosiide ii oaččo guoskat lobi haga.

Álásvuolta

- Muhtin mánát liikojit leat álás. Sii eai beroš, juos gii nu oaidná.
- Álásvuolta lea mánnái lunddolaš.
- Oahpat litnásit mánnái heivvolašvuoda njuolggadusaid.

Veardádallan

- Mánát sáhttet veardádallat gorudiid gaskaneaset ja maddái rávesolbmo gorudii.
- Sáhtát mitalit mánnái, ahte olbmot leat máŋggalágánat. Juohkehaččas leat alces heivvolaš gorutoasit.

*Man gievrras juolggit dus leat.
Man fiidnát máhtát njulget daid
ja nuo guhkkín, vau! Duokkár
julggiiguin lea sihkkarit álki
njuikut.*

*Sáhtát dadjat, ahte bija cinni
čihkosii ja buvssaid juolgái.
Buohkain mis lea sohkaealán,
mii lea min iežamet omodat.
Dan oažžu iežas ráfis geahččat.
Aivve juohke dilálašvuodas ii leat
vierrun čájehit iežas cinni. Hivssegis
buohkat nullet buvssaid eret ja cinni
oidno.*

*Leatba dus hearkkes bealjit,
buorit čalmmiit, čeahpes giedat,
moddjái njálbmi. Dusba leat
jođánis juolgesuorpmat,
mus leat hihtásut, dat leat
seamma buorit.*

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Rájiid gudnejahttin

Stoahkandáiddut

- Oahpis mo leat buorre ustit.
- Oahpat mo stohkosiin oažžu ja ii oaččo láhttet. Leage mielde mánáid stohkosiin oahpisteamen.
- Muital mánáide sin vuoigatvuodain ja maid rájiid gudnejahttin mearkkaša.

Mánáid gudnejahtti deaivan ja guoskkaheapmi

- Gudnejahttát máná go guldatat su hoahpu haga. Njaga máná dássái, hála sutnje liegga jienain. Čájehat beroštumi go jearat lasi.
- Guoskkat máná litnásit ja sihkkarit. Stuurátge mánát sáhttet háliidit askái.
- Jedde morašlaš máná.
- Muhtimin mánná ii hálit, ahte rávesolmmoš bohtá menddo lahka dahje guoskkaha.
- Juos mánná ii hálit guoskkahusa, gudnejahte máná doaivaga.

Mo doaibmat váttis dilálašvuodain

- Muhtumin nubbi mánná sáhttá bohtit menddo lahka dahje guoskkaha menddo garrasit.
- Muittut mánáid, ahte sii sáhttet álo dadjat ii guoskkahussii.

Stohkosiin ii leat goassige bággu leat mielde. Sáhtát dadjat vaikko gaskan stohkosa ustibii, ahte in hálit leat šat mielde ja vuolggán eret.

Fuomášán, ahte it hálit dál bohtit askái. Boađe čohkkát dása báldii. Sáhtát álo bohtit askái manjelis.

Juos mánná háliida guoskat du čiččiid, daja ahte mu báiddi vuolde lea mu dehálaš ja hearkkes oassi. Das oaččon mearridit ieš. In hálit, ahte guoskkat dohko. Donge oaččot dadjat, juos guoskkahus ii oro heivvolaš dahje buorre. Mu oažžu gal guoskat báiddi olggobealde. Dasa mun liikon.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mo liikosteami oažžu čájehit

Ráhkistuvvan vanhemi dahje ustibii

- Liikosteapmi ja ráhkistuvvan lea dábálaš mánnái. Das boahtá buorre dovdu.
- Namut dovddu mánnái. Hála gudnejahtti vugiin sin dovdduin.
- Oahpis máná čájehit liikosteami heivvolaš ja nuppiid gudnejahtti vugiin.
- Muhtumin máná háliida náitalit rávesolbmui. Muital mánnái, ahte lea gudneášši, ahte son ráhkista du. Rávesolbmot eai goittotge sáhte náitalit mánáiguin. Stuuribun son sihkkarit gávdná alcces fiinna guoimmi.

Gos liikosteapmi dovdo

- Liikosteapmi sáhtta dovdot čoavjjis dahje čagalduhttit olles gorudis.
- Liikosteami dovddus sáhtta hállat.
- Dat lea juohkehačča iežas gorudovdu, mas oažžu návddašit.

Vuosteráhkisvuohta

- Álo olmmoš geasa leat liikostan, ii vástit du dovdduide. Sáhtta leat, ahte ustibis leage eará dovdu. Dahje sáhtta leat, ahte son ii hálit sallut ja guoskkahallat.
- Veahket mánáid gierdat beahttašumi.
- Mánát sáhttet maidái balahit. Sii eai hálit, ahte olmmoš, geasa sii leat liikostan, čájeha liikosteami earáide.

Idolaráhkisvuohta

- Máná sáhtta leat álki dovdat seammalágánvuođa idolain.
- Idola sáhtta sallut dorvvolaččat guhkes mátkkige duohken.

Muital mánnái, ahte liikosteami dovdu lea hearvás ášši. Buohkat ožžot liikostit geasa fal ja man sohka beallái fal.

Muital mánnái, ahte lea gudneášši, ahte son ráhkista du. Rávesolbmot eai sáhte goittotge náitalit mánáiguin. Stuuribun son gávdná sihkkarit alcces fiinna guoimmi!

Oažžu leat váivi. Dat dovdu máná gal meaddil. Lean duinna ja jedđen du.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Ustitvuolta

Ustitdáiddut

- Ustibat ja oasálašvuolta leat dehálaččat. Oahpis máná, mo leat buorre ustit. Mo searvat stohkosii. Naba juos bohtá riidu.

Dovddut

- Mánát dovdet olu ja dovddut dovdojit nannosit.
- Mánát dárbbasit linis oahpisteami dovduiguin birgehallamii.
- Gudnejahte mánáid dovdduid. Hála buot mánáide liikosteami, ilu, buorredili ja vaši dovdduin.

Stoahkat rávesolbmuid

- Lea dábálaš, ahte mánát dárkkodit rávesolbmuid eallima. Mánát váldet das málle iežaset stohkosiidda.
- Mánát sáhttet stoahkat ovdamearkka dihte áhpehisvuoda, riegádahttima, barggus fitnama, ruovttu dahje heajaid.

Ustibiid oažžun

- Oahpis máná oahpásmuvvat eará mánáiguin.
- Ságastallabehtet, mo buohkat sáhtášedje oažžut ustibiid ja mo doalahit ustivuoda.
- Oahpis máná dovdat empatiija, veahkehit nuppiid ja juogadit nuppiiguin.

*Mannat ovttas jearrat,
sáhttitgo bohtit mielde stoahkat.
Sierra beivviin sáhttá stoahkat
eará mánáiguin.*

*Daja ođđa mánái hei, somá go
bohtet. Vurdenge du. Odne lea
somás beaivi.
Boađe, manne ovttas. Nuppi
mánáide sáhtát dadjat, ahte odne
oaččuimet ođđa ustiba mielde.
Maid háliidivččiide stoahkat ovttas?*

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Rávesolmmoš jedđejeaddjin

Mánáid dovdduid fuomášeapmi ja gudnejahttin

- Fuomáš mánáid dovdduid. Jeara ja veahket mánáid earuhit iežaset dovddu.
- Namut maiddáid dovdduidat mánáide. Ná attát málle das, mo dovdduid oazžu čájehit ja dain sáhtta háleštit.
- Dii sáhttibehtet sárgut, gos dovddut dovdojit ja makkárat dat leat olggosoidnit.

Empatiija

- Čájet mánáid empatiija, juos son lea morašlaš dahje behtton. Ále guođe máná okto dovdduinnis.
- Oahpis mánáid čájehit empatiija nuppiide, geain lea heajos miella.

Lagasvuohta ja guoskkahus jedđe

- Mánát gáibidit dávjá veahki váttis dovdduide.
- Buoremus veahkki lea dávjá guoskkahus dahje askái váldin.
- Nuppiid veahkeha dat, ahte rávesolmmoš lea lahka dahje hálešta ráfálaččat.

Voi, bávččagiigo! Háliidatgo boahit askái? Mii sáhttit buohkat njávkkadit du. Bosodit bákčasa eret.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Goruda dutkan

Mánát oahpásmuvvet iežaset gorudii

- Mánát dutket iežaset goruda juohke sajis, maddái iežaset sohkaealániid.
- Oahpahallabehtet nammadit buot gorutosiid.
- Rávve, ahte sohkaealániid oažžu guoskat dušše iežas ráfis ja buhtes gieđaguin.

Mánát návddašit ja leat čeavlái iežaset gorudis

- Mánát sáhttet fuomášit, ahte sohkaealániid guoskkahallan lea somá.
- Mánáide buot gorutoasit leat seamma divrasat ja buorit. Fikka seailluhit dán jurdaga mánáin.
- Mánát sáhttet háliidit čájehit iežaset goruda earáidege. Muhtin mánát sáhttet háliidit dásnut álásdánssa.

Gorudis oažžu jedđehusa ja dorvvu

- Iežas guoskkahallan dárkkuha dan, ahte máná njávkkada iežas. Dat earrána rávesolbmo iešduhtadeamis.
- Unna mánáide iežas guoskkahallan mearkaša loaktima, ráfoma, jedđehusa ja dorvvu ohcama.
- Iežas guoskkahallan sáhtta leat fuolastuhtti, juos dat orru bákkolaš ja átestuvvan.

Iežas ráfis

- Oahpis mánáid áššálaččat. Iežas guoskkahallan ja iežas dutkan sáhtta dáhpáhuvat heivvolaš báikkis ja heivvolaš áigái.

*Sáhtát dadjat, ahte ádden,
ahte das bohtá buorre dovdu.
Muhto juos guoskkahallá iežas
olles áigge, nu ii sáhte stoahkat
ustibiiguin. Datge lea dehálaš.
Mannatgo ohcat dutnje stohkosa?*

*Sáhtát dadjat, ahte ii leat vuogas
guoskkahallat iežas nuppiid ovddas.
Dat lea goittotge áibbas somás ášši.
Dan oažžu dahkat iežas ráfis.*

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mánngalágán bearrašat

Geat gullet bearrašii

- Hála mánnái mánngalágán bearrašiin.
- Sáhtát jearrat ođđa bearrašis: Geat du bearrašii gullet ja mo bearášlahtuid gohčodit?

Juohkehaččas lea iežaslágán bearaš

- Mánnái iežas bearaš lea álo dehálaš ja rivtteslágán.
- Navdde mánngalágánvuoda. Buot bearrašat leat iežaslágánat.
- Mánngalágán bearrašat galget maddái oidnot: girjjiin, joavkkuid dahje luohkáid seinniin govain ja ságain.

Buot bearrašat leat seamma divrasat

- Juohke bearaš lea seamma buorre.
- Hála buot bearašlahtuide ovtaveardásaččat.

Ráhkistuvvan olbmot háliidit dávjá rávesolmmožin ássat ovtas ja vuodđudit bearraša. Juohkehaš oažžu ieš mearridit, geasa ráhkistuvvá ja gainna háliida bearraša. Ráhkisteaddji rávesolbmot leat sohka bealis fuolatkeahhtá buoremus vanhemat iežaset mánáide.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mánngalágánvuohta

Mo leat nieida, gánda dahje eará

- Olbmot leat mánngalágánat.
- Leat maiddá mánát, geat eai dovdda iežaset goabbáge sohkabeallin.
- Juohke máná oažžu leat vásihusaidis lágan.

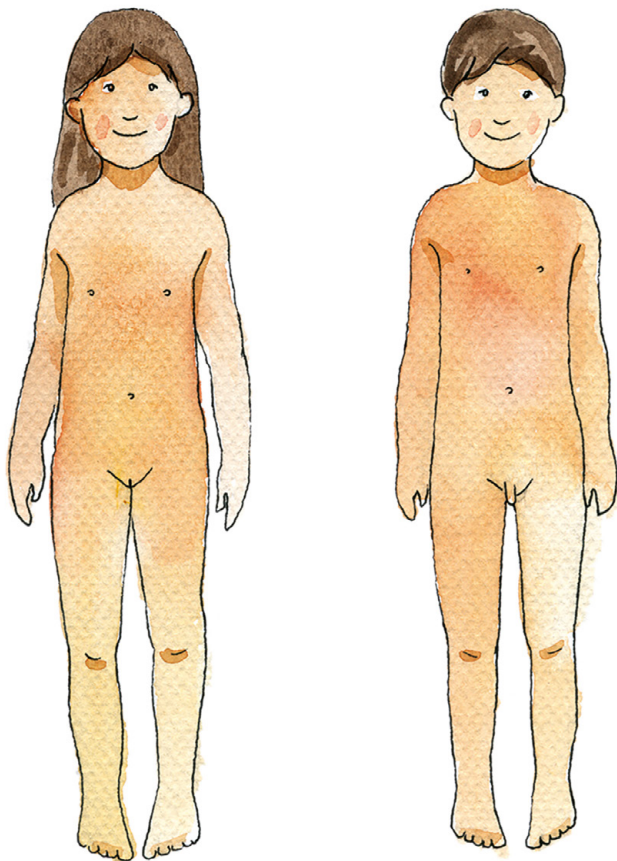
Sohkabeali mánngalágánvuohta

- Máná vásihus iežas sohkabealis sáhtta rievdat.
- Dasa ii dieđu mielde sáhte váikkuhit bajásgeassimiin.
- Ane árvvus mánáid vásihusaid.
- Oahpis mánáid dohkkehit iežaset stohkosiin ja ságain mánngaid vugiid leat nieida, gánda, eará.

Juohkehaš lea erenomáš

- Juohkehačča gorut lea buot sajiin iežaslágán. Ovdamearkka dihte suorbmaluodda lea áibbas individuála.
- Láhtte buot mánáiguin ja rávesolbmuiguin gudnejahtti ja positiiva vuogi mielde.
- Rábmo buot mánáid ja sin bearrašiid seamma olu.

Mii buohkat sáhttit stoahkat ovttas ja seamma stohkosiid. Ovdamearkka dihte stohkosis sáhttet leat guokte áhči ja gii beare sáhtta leat áhči. Ja buohkat sáhttet coggat čuvlla.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Goruda sierra oasis

Namat buot gorutosiide

- Namut áššálaččat maiddái sohkaelániid. Ovdamearkka dihte cinni ja cihppa leat mánnái heivvolaš sánit.

Iežas ja nuppiid divrras gorut

- Hála buot sturrosaš ja buot ivdnásaš gorudiin positiivvalaččat.
- Ale árvvoštala iežat goruda.
- Deaddu lea mohkkás ášši. Hála deattus dušše rávesolbmuiguin.
- Iežas goruda ii sáhte molsut.

Vuoigatvuohta nuoladit suojs

- Mánát ožžot molsut biktasiid iežaset ráfis, juos sii háliidit.
- Oassi mánáin leat dárkilat iežas goruda priváhtavuodas.
- Muhtin mánát sáhttet nuoladit, vaikko guovdu olles joavkku.

Mánná sáhtta jearrat, manin nuppiin lea stuorra cihppa ja nuppiin unni. Daja vaikko ahte cihppa ja cinni leat gorutoasit, dego juolggit dahje vaikko beallji. Buot olbmot leat earálágánat. Sohkaelánatge leat olggosoidnit iešguđetlágánat. Gorutoasit leat juohkehaččas iežaslágánat.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Vuoigatvuohta dadjat ii

Gudnejahte mánáid doaivagiid

- Mánát ožžot ieža válljet, háliiditgo guoskkahusa dahje salluma.
- Juos it bastte čuovvut mánáid doaivagiid, čilge ášši ovddalgihitii dahje maŋná.
- Erenomážit vuojudanbiktasa vuolde leahkki dehálaš osiin mánát ožžot ieža mearridit.

Mánát ožžot mearridit guoskkahusas

- Hála guoskkahusa njuolggadusain.
- Guoskkahallan lea álo eaktodáhtolaš.
- Fuones guoskkahus orru unohas gorudis ja mielas.
- Guoskkahus ii oaččo leat suollemasvuohta.

Oahpat mánáide ii

- Oahpat golmma lávkki njuolggadusa: Daja ii! Vuolgge eret. Muital dorvvolaš rávesolbmui.
- Hárjehala mánáiguin mo dadjat “ii”.
- Unohis dilálašvuođain sáhtta leat eahpeustilaš. Álo ii dárbbáš doahttalit, ii oba rávesolbmoge.

Muhtumin sáhtta leat bággu guoskat máná, guhte gielá. Sáhtát dadjat, ahte dál mun ferten váldit du askái, vai it livčče bávččagahtán. Dus lea goittotge velge álo vuoigatvuohta dadjat ii, maddái munnje. Válden du askái vai suddjen du. Oaččot álo hállat buot dilálašvuođain munnje. Guoskkahus ii leat goassige suollemasvuohta. Ja oaččot álo gielá, juos it hálit guoskkahusa.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mánát ja media

Rávesolmmoš ovttas mánáiguin

- Leage beroštuvvan mánáid media geavaheamis ja speallamis.
- Oahpis mánáid doaimmat dorvvolaččat sierra mediain.
- Álásvuoda dahje veahkaválddi ii oaččo juohkit medias.

Dorvvolaččat nehtas

- Oahpat mánái, ahte nehtas gávdno buorre ja bahás sisdoallu.
- Suodjal mánáid rávesolbmuid seaksadieđuin ja govain.
- Mo doaimmat unohis dilálašvuodas?

Ahkeráddjehusat

- Ahkeráddjehusat suodjalit máná.
- Mánáide sáhttá oahpahit ahkeráddjehusmearkumiid.

Rávesolbmuid media geavaheapmi

- Leage mállen hálldašuvvon media geavaheamis.
- Mánáid govaid oážžu juohkit dušše máná lobiin.
- Mánáid priváhtavuoda ii oaččo loavkidit govain.

Unna mánái sáhttá dadjat, ahte juos oainnat dahje gulat medias juoidá mii orru unohas dahje balddonas, dan ii dárbbáš geahččat. Vuolgge eret ja mital rávesolbmui. Stuorát mánái oahpat maiddá mo váldit govaskáhppoma.

Juos háliidat váruhit pornografijas, daja vaikko ahte medias sáhttet leat videot, main rávesolbmuid čiččit ja cihpat heilot. Dat leat čájáhallon ja daid ii dárbbáš geahččat. Dat sáhttet orrut balddonas, muhto dat ii leat duohta.

Máנגgat vuogit oažžut máná

Lassáneapmi

- Mánát leat beroštuvvan vávváid riegádeamis.
- Muhtin mánát jerret dárkileappot, mo máná oažžu álggu, máná čoavjái ja bohtá doppe olggos.
- Vávvá sáhttá šaddagoahtit mánágoađis, mii lea vávvá ruoktu nissona čoavjjis.
- Muital dán manjimustá ovdal, go mánát mannet skuvlii. Dalle mánát ožžot rivttes dieđu dorvvolaš rávesolbmoss.

Anašeapmi

- Muital oktageardánit, mo vávvásiepmániid bidjet oktii.
- Sáhtát dadjat ovdamearkka dihte, ahte almmái ja nisson leat álás ja njávkkadeaba nubbi nuppi.
- Sáhtát maiddái dadjat, ahte almmái ja nisson sáhttiba bidjat cinni ja cihpa oktii, juos háliideaba.

Skearjasiepmamat

- Áhpehisvuolta sáhttá álgit mánggaláhkái. Siepmániid sáhttá oažžut skearjan, juos alddis eai leat.
- Dalle doavttir sáhttá bidjat vávvásiepmániid oktii iskkusbohccis.

Adopšuvdna

- Máná sáhttá riegádit eará bearrašii, ja bohtit adopšuvdna bokte iežas bearrašii.
- Dalle guktot vanhemat leat soahpan das.

Sadjásašbearaš

- Muhtin mánát ellet sadjásašbearrašis. Dalle mánás leat mánga bearraša.
- Sadjásašbearaš veahkeha máná árggas.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Sáhtát hállat vávvásiepmanis, mii dárbbášuvvo ráves albmás ja nissonis.

*Juos máná jearrá mii leat seaksa, sáhtát dadjat, ahte seaksa lea rávesolbmuid gaskasaš lagasvuolta, mas guktot návddašeaba. Das leat dávjá álás.
Juos máná jearrá lasi, sáhtát muitalit maiddái lassáneamis.*

Juos guokte nissona vuodđudeaba bearraša, doavttir sáhttá iskkusbohccesahkanahttimis doalvut skerkejuvvon vávvásiepmána nuppi nissona mánágoahtái. Guokte albmá sáhttiba oažžut máná adopšuvdna bokte.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Bearrašii riegáda vávvá

Áhpehisvuolta

- Mánát leat beroštuvvan das, go vávvá lea čoavjjis.
- Oahpat mánáide oktageardán sániiguin, mii lea áhpehisvuolta, mánágoahti ja vávvá ruoktu.
- Vávvá stuorru mánágoađis mán̄ga mánu.
- Mánát sáhttet stoahkat áhpehisvuolta, riegádahttima ja vávvá dikšuma.
- Buohkat eai hálit dahje sáhte oažžut máná.

Riegádeapmi

- Dávjá mán̄ná riegáda oaivi ovddas eatni riegádahttinkanála bokte.
- Muhtimin doavttir sáhtta váldit máná čuohtadusas olggos mánágoađis.
- Dalle vanhemat ožžot vávvá askái ja oappát ja vieljat sáhttet maiddái dikšut vávvá.

Njamaheapmi

- Go nisson lea riegádahttán, dávjá su čiččiin boahdá mielki vávvái.
- Vávvá sáhtta juhkat mielkki maiddái doahttohahtalis.

Mu čiččit leat stuorábut go dus, dannego lean rávesolmmoš ja mu čiččit leat sturron seammás, go lean bajásšaddan ávesolmmožin. Dan lassin čiččit šaddet, go nisson njamaha. Juohkehaččas leat earálágánat, iešguđetlágánat čiččit ja dat leat buorit juste diekkárin go leat.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Sohkabeallái laktáseaddji njuolggadusat

Mánáid rollastohkosat

- Lea dábálaš, ahte mánát iskkadit iešguđetlágán rollaid. Sii sáhttet stoahkat iešguđetlágán sohkabeliid. Seammás sii smihttet sohkabeallái laktáseaddji njuolggadusaid.
- Atte mánáid stoahkat buotlágán rollaid. Mánáid vásihus ja iskkadeamit leat dehálaččat.
- Mánát eai dárbbas čáhkát mänge málle sisa.

Sohkabeallediđolaš bajásgeassin

- Atte mánái álo vejolašvuoda doaibmat nu, ahte sohkabeallerollat eai ráddje buđaldeami ja leahkima.
- Ale earut sohkabeliid iežat jurddašeamis ja hállamis.
- Nuppástuhte buot doaibmanvugiid, mat ráddjejit mánáid nieguid, ságaid ja stohkosiid.

Gárvodannorpmat

- Mánát sáhttet ja ožžot iskkadit buotlágán biktasiid.
- Dávjá mánát háliidit iskkadit rollabiktasiiguin eará rollaid.
- Ale earut biktasiid ja ivnniid sohkabeali mielde. Atte máná iskkadit maiddá sierra sámegávttiid.

Go dárbbasuvvo roahkkatvuhta, gohččutgo gándda vai nieidda? Naba go dárbbasuvvo veahki gievkkanis? Juos máná buohccá, riŋgetgo áhččái vai eadnái?

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Mággat kultuvrrat ja mággalágán dábit

Hivssetdábit

- Dávjá unna mánát sáhttet leat seamma áigge dahje seamma báikkis bohtus dahje hivssegis.
- Muhtin mánát háliidit fitnat hivssegis ráfis ja uksa gitta.

Hygienia ja doaimmalašvuohta

- Beaveruovttus hárbhallat doaimmalašvuođa.
- Mánát ohppet fuolahit iežaset hygienias jo unnin, go sin oahpistit dasa.
- Atte máná hárbhallat.

Bajásgeassi sohkaelli

- Muhtin bearrašis dušše nisson oažžu bassat mánáid sohkaelániid. Beaveruovttus dat ii álo leat vejolaš.
- Buot bajásgeassiin lea skuvlejupmi ja dohkálašvuohta mánáid hygienia dikšumii.

Mággat doaimmanvuogit

- Álášvuohta sáhttá leat gildojuvvon muhtin bearrašiin.
- Gárvodeapmi lea muhtin bearrašiin hui gokči juo mánnán.
- Muhtin mánáin sáhttá leat liidni, mii bissu oaivvis maiddái siste.
- Mággat mánát leat hárbjánan molsut biktasiid iežaset ráfis.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Heivvolašvuoda njuolggadusat

Mo oahpahit mánái heivvolašvuoda njuolggadusaid

- Mánát eai sáhte diehtit heivvolašvuoda njuolggadusaid ovdalگو dat oahpahuvvojit sidjiide.
- Muital ja oahpis mánáide litnásit buriid dábiid ja láhttennjuolggadusaid.
- Mánát dárbašit olu geardduheami ja muittuheami ovdalگو ohppet njuolggadusaid.

Bajásgease heahpat haga

- Máná ii galga heahpanit, go oahpahat sutnje buriid dábiid. Dat nanne mánáid iešdovddu.
- Mánngat mánát dovdet heahpada hui herkket.
- Garra heahpat lea vahágahtti.
- Positiiva bajásgeassimiin mánát vedjet buorebut.

Ovttas sohppojuvnon njuolggadusat

- Válde mánáid mielde gárvet oktasaš njuolggadusaid.
- Dalle mánát maddái čuvvot njuolggadusaid buorebut.
- Ságastallabehtet oktasaš njuolggadusain maddái rávesolbmuiguin.

*Sáhtát dadjat, ahte buoska ja
baika leat fiinna ja buorit áššit.
Sáhttit borramuša maŋŋá
ságastallat dain dárkileappot.*

Hivssetráffi

Máná vuoigatvuohta priváhtavuhtii

- Mánáin lea vuoigatvuohta hivssetráffái.
- Gudnejahte máná dárbbu dahkat iežas dárbbuid hoahpu haga ja iežas ráfis.
- Muhtin mánát eai hálit fitnat hivssegis, juos doppe leat eará mánát dahje rávesolbmot.

Hivssetráiddu streassa

- Mánáide sáhttá šaddat unohas dovdu ja streassa das, juos hivssegii lea ráidu.
- Mánát sáhttet navdit, ahte sii fertejit fitnat hivssegis hui jođánit, vai eará mánát besset hivssegii.

Muhtumin hivssegis fitnan lea váttis

- Oassi mánáin gillá ovdamearkka dihte čidnondávddas ja baikinbákčasiin.
- Mánát, geain leat váttisvuođat fitnat hivssegis, árbbašit bajásgeassiin áiggi, movttiidahttima ja empatiija.
- Muhtimat sáhttet doaladit erenomážit baikaheadi beaiveruovttus ja sis sáhttá leat unohas dilli olles beaivvi.
- Daga hivssetvásihusas mánnái dorvvolačča.
- Leage mánáid olámuttus nu, ahte mánná ii dárbbáš huikeat rávesolbmot sihkkut.

Baikkas oažžu hállat

HÁLA
KOARTTAID
FÁTTÁID
BIRRA

Gos baikkas, cissas ja čurttis sáhttá hállat

- Mánát áddejit áššiid konkrehtalaččat: juos hállat “hivssetsániin”, mánát jáhkket, ahte dain gorutosiin dahje áššiin oažžu hállat dušše hivssegis.
- Ale gohčot sohkaealániid garrusátnin dahje hivssetsátnin fal hála dain gudnejahtti vugiin.
- Mánáin galgá leat lohpi hállat dáin áššiin goas beare. Daidda laktásit dávjá váivvit ja givssideapmi.
- Mánái sáhttá boahit goas beare millii muitalit muhtin áššis.
- Lohpi hállat lasiha mánáid dorvvolašvuoda.

Lohpi hállat sohkaealániin ja gorutgolgoosiin

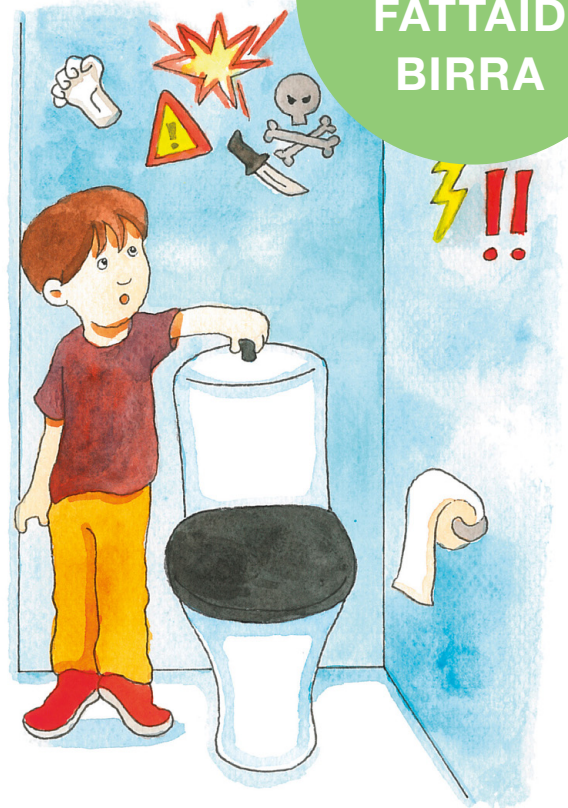
- Ovdamearkka dihte cinni ja cihppa leat seamma dehálaččat ja geasuheaddji gorutosit go earátge.
- Juos mánát hohket olu dáid sániid, sáhtát čilget sániid, addit lassidieđuid ja leat ieš ráfálaš.
- Rávesolbmo rabasvuolta ja áššálašvuolta dávjá loahpaha hoahkama.

Áššálaš heivvolaš sánit

- Sohpet ovttas makkár sániid sáhttá geavahit árggas.
- Buot gorutosiide ja gorutgolgoosiidda galgá leat muhtin lobálaš ja heivvolaš sátni.

Garrusánit leat sierra ášši

- Áššálaš gorutosiide ja gorutgolgoosiidda laktáseaddji sánit eai leat garrusánit.
- Garrusániid mearkkašumi gánneha muitalit mánáide nu, ahte sii áddejit.
- Dávjá jo dušše sániid mearkkašumi čilgen loahpaha mánáid garrusániid hoahkama.

Sáhtát dadjat: Juo, hállatgo áššiin lasi? Lohkat farga somás girjji dán fáttás.

Ovdamearkka dihte cissa lea heivvolaš sátni, muhto gužža ii.

Daja ovdamearkka dihte, ahte garrusánit leat romes sánit mat sáhttet loavkidit ja maid ii leat dáhpin geavahit ustitlaš ságastallamis.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Lohpi jearrat

Máná diehtoáŋgirvuhta lea posiitiiva ášši

- Mánáin lea vuoigatvuhta dihtui ja áššiid imaštallamii.
- Mánáid lundui gullá rabasvuhta. Sii leat diehtoáŋgirat olmmošvuhtii laktáseaddji jearaldagain.

Vuoigatvuhta oažžut ahkáí heivvolaš vástádusa

- Mánáin lea vuoigatvuhta oažžut dorvvolaš rávesolbmui iežaset agi ja ovdáneami dássásaš dieđu eallima miellagiddevaš áššiin.
- Mánáid jearaldagaide galgá vástidit áššálaččat ja gudnejahtti vugiin.
- Go válddát áigelasi, oaččot alccesat áiggi ráhkkanit.
- Muite máhccat áššái! Ná mánát ožžot vásihusa, ahte sin jearaldagat leat dehálaččat ja daidda vástiduvvo.

Mánáid geahččanguovllu gudnejahttin

- Ane árvvus mánáid jearaldagaid ja imaštallama.
- Ale boagus dahje leikoš daiguin.

Váttis jearaldahkii sáhtát dadjat mánnái, ahte leiba dehálaš jearaldat, máhcan dasa ovdamearkka dihte ruovttus dahje ihttin girjiin.

HÁLA KOARTTAID FÁTTÁID BIRRA

Nieiddaid sohkaealániid eret čuohpadeapmi

Nieida lea buorre juste dakkárin go lea

- Nieiddaid sohkaealánat leat buorit ja doibmet dakkárin go dat leat.
- Nieidda gorut lea dievaslaš.
- Nieiddas lea vuoigatvuohta goruda guoskameahttunvuhtii.

Eret čuohpadeapmi lea dearvvašvuhtii vahátlaš

- Diehtibehtetgo maid nieiddaid sohkaealániid eret čuohpadeapmi mearkkaša?
- Ámmátolbmo bargun lea jerrat dán áššis.
- Muhtin kultuvrrain leamašan vahátlaš árbevierru eret čuohpadiet nieiddaid sohkaealániid.
- Dat lea buot hámiin vahátlaš nieidda dearvvašvuhtii jo mánnán ja olles eallima áigge.

Eret čuohpadeapmi lea rihkus

- Suomas dat lea lágas gildojuvvon ja danin rihkus.
- Nieiddaid sohkaealániid eret čuohpadeapmi lea rihkus, vaikko dan dagašii nuppi riikkas.
- Mánáid dearvvašvuhtii vahátlaš árbevierut galget heahtihuvvot.
- Eret čuohpadeami dahje dan plánema čuovvumuššan mánná sajuštuvvo eret ruovttus, vai bastit dorvvastit máná guoskameahttunvuoda.

Sárggo gova, dahje bija
muhtin válmmaš gova.

Sáhtát bidjat maiddái
dušše fáttá nama.

HÁLA
KOARTTAID
FÁTTÁID
BIRRA

Muhtin eará fáddá

Man birra háliidat hállat

- Juos eará koarttain ii leat dakkár ášši, mas don háliidat hállat dahje jearrat, nu sáhtát válljet fáttá ieš.

Vállje iežat fáttá

Árrabajásgeassima ámmátolbmuid máhcahagat njealji mánu gorutdovdobajásgeassinbaji vásihusain:

”Olles atmosfeara lea rievdan. Lea dohkkehahtti hállat iežas gorudis, dan osiin ja buot das, mii lea mu. Dat lea stuorámus fuomášupmi sihke mánáide ja rávesolbmuide.”

”Olles joavkku buresbirgejupmi lea dán dihte buorránan. Mánát leat oahppan iežaset ja nuppiid birra eanet. Lea álkit leahkit.”

”Čielga nuppástus mánáid vuoigatvuođain. Ain dávjjibut fuomášuvvo, ahte mánát dihtet maid galgá dahkat. Juos gii nu bohtá hehttet, máhttet dadjat II, in hálit, in liiko!”

Väestöliitto

SámiSoster ry

Lassidiehtu mánáid gorutdovdobajásgeassimis gávdno sámegillii siiddus coahkis.fi Suomagillii, sámegillii ja ruoŋagillii ámmátolbmuide vaestoliitto.fi/kehotunnekasvatus ja suomagillii vanhemiidda hyvakysymys.fi/lapsijaseksuaalisuus